

HEIDEGGER VE ADORNO'DA POSTMEDERNCİ YAPIBOZUM: TEKNİK TAHAKKÜM

[Die Postmodernistische Dekonstruktion Bei Heidegger Und Adorno: Der Technologische Hegemonie]

Zehragül Aşkın*

ÖZET

Bu makale, felsefe alanında karşılaşılan temel bir soruna, “tahakküm” sorununa, modern bilimin özünü oluşturan tekniğin, günümüz yaşamının tüm alanları ile kesişen tahakkümü bağlamında yaklaşmaktadır. Bu noktada makale; bilimin, felsefenin ve aralarındaki ilişkinin ne olduğuna ilişkin doğrudan bir sorgulamaya girişmekte, Heidegger ve Adorno'nun çağımız insanını kendi varlıksal olanaklarından uzaklaştıran “teknoloji bağımlılığını”, hangi kavram çatıları altında kurduğunu sorun edinmekte ve adı geçen düşünürlerin insanlığı tehdit eden teknik gelişmeler karşısında, felsefenin söz konusu duruma direnen karşı-eğiliminin ne olması gerektiğine yönelik çözüm önerilerini açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: teknoloji, teknik tahakküm, kültür endüstrisi, araçsal akıl, Heidegger, Adorno.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Arbeit behandelt eine grundlegende Angelegenheit, auf die man im Bereich der Philosophie überwiegend stößt, d.h. das Problem “Hegonomie” im Zusammenhang der Hegemonie der Technik als das Wesen der modernen Wissenschaft, die alle Bereiche in unserem alltäglichen Leben prägt. Heidegger und Adorno versuchten, wie bekannt, auf unmittelbare Weise zu hinterfragen, was Wissenschaft und Philosophie seien und welche Beziehung zwischen ihnen bestehe. In dieser Hinsicht problematisiert diese Abhandlung unter welchen Begriffen

---

• Yrd. Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Felsefe Bölümü.
İletişim: zgerdoganaskin@gmail.com

Heidegger und Adorno die “Technologieabhängigkeit” aufgebaut haben, die den Menschen unserer Zeit von seinen eigenen ontologischen Möglichkeiten abweichen lässt. Dabei zielt sie darauf ab, ihre dazugehörigen Lösungsvorschläge zu verdeutlichen, wie nämlich die Gegenteilstendenz in der Philosophie in einen Aufstand gegen menschenbedrohende technische Entwicklungen überging.

Schlüsselwörter: tehnologie, hegomonie der technik, hegonomie, Heidegger, Adorno.

GİRİŞ

Heidegger'in "dönüş"ten sonraki son dönem felsefesi özneliliğin nesneleştirici metafiziğini aşmaya yöneliktir¹. Belirgin örneğini teknoloji'de bulan bu metafizik, insanın Varlık üzerinde tahakküm kurma isteğinin mutlaklaştırılması olarak günümüz insanının ondan bağımsız olamadığı "teknoloji"yi açığa çıkarmıştır. Bu noktada modern teknolojinin Varlık ve insan üstündeki tahakkümünü sorunsallaştıran Heidegger, teknolojinin çerçeveleme olarak araçsal görünümünü, söz konusu görünümün sabitlenip yerine oturtulması anlamına gelen dünyanın bir resme dönüştürülmesi olgusunu ve bu olgunun dayattığı indirgemeci yaşam tarzını, Batı özne-merkezciliğinin kapsamlı bir analizini sunarak eleştirmektedir. Bilimi bilgi ile özdeşleştiren modernizmin "animal rationale" olarak tanımladığı insanının, Varlık'a bakışının giderek daha da artan bir ölçüde teknik bir nitelik kazandığını belirten Heidegger, söz konusu durumun taşıdığı tehlikeyi, doğa üzerinde kurulan tahakkümün, *Varlık ve Zaman'da*, Varlık ve insan varlığı arasında olduğunu iddia ettiği kökensel ilişkinin üstünü örtmesi olgusunda görmektedir. Heidegger'e göre, doğanın insan tasarımlarına uygun hale getirilmesi olarak teknoloji, doğa ile uyumun ötesinde hatta doğaya karşıt bir şekilde doğanın saklı gücünün zorla açığa çıkarılmasını, açığa çıkarılan gücün mevcut ihtiyaçları karşılamak üzere yedekte tutulmasını (stoklanmasını) ve yedekte tutulan gücün de zamanı geldiğinde kullanılmasını içeren varlığa meydan okuyucu (Herausfordern) bir etkinliğe dönüşmüştür. Yunan Varlık deneyiminin üstünü örten, özne metafiziği üstünde yükselen ve karşımıza Aydınlanma projesi olarak çıkan söz konusu etkinlik, yalnızca Heidegger'in Varlık ve insan arasındaki köklü ilişkinin unutulduğuna ilişkin iddiasının değil aynı zamanda tüm yurt edinme çabalarına rağmen insanın dünyadaki yurtsuzluğundan sorumludur.

Bu noktada Heidegger'in çerçeveleme metoforu ile açıkladığı bilim ve teknolojinin araçsal karakterine yönelik eleştirisi, kapitalist Alman modernizminin totaliterleşen bilim, teknoloji ve kültür üzerindeki analizini gerçekleştiren Adorno'da gerçek anlam ve açılımını bulduğu söylenebilir. Adorno, Heidegger'i Aydınlanma'yı eleştiren düşünürler grubuna dahil etse de onu,

¹ Heidegger'e göre hakikatin metafizikteki anlamı, öznenin Varlık üzerinde denetim kurmasıyla belirlenir. Özne-nesne ikiciliğinin yön verdiği yeniçağ ontolojisinin çerçevesini oluşturan bu özne metafiziği, insanın dünyanın efendisi olmasını sağlayan ontolojik bir kategoridir.

(daha sonra Heidegger'in kendisi tarafından da büyük bir talihsizlik olarak nitelendirildiği)² Nasyonal Sosyalist Parti ile kurduğu ilişkiden dolayı mahkum eder. Bununla birlikte, siyasi içerimlerinden dolayı Adorno, Heidegger'i her ne kadar karanlık bulsa da Heidegger'in bilim ve teknolojiye ilişkin eleştirel düşünceleri onun, "araçsal akıl" ve "Aydınlanma eleştirisi" üstünde yükselen "kültür endüstrisine" ilişkin düşüncelerinin yapılanışında, hazırlayıcı zemin olması açısından öneme sahiptir. Heidegger gibi, Avrupa'nın yaşadığı yıkımdan Batı düşünce geleneğinin özne metafiziği üstünde yükselen doğaya hakim olma mitini sorumlu tutan Adorno, Aydınlanma'nın bireyi bütün içinde eriten indirgemeci ve tahakküm edici anlayışından farklı olarak, bireyin rahat nefes alacağı bir alan açmaya çalışırken ötekini de eşit olarak ve koruyarak bu yaşam alanına dahil eden bir yaklaşıma sahiptir.

---

² Heidegger, 1933'te Neler Oldu? Der Spiegel'in Heidegger'le Tarihi Söyleşisi , 1993:1-20. Heidegger 1933'te N.S.D.A.P ile ilgisi olduğuna yönelik suçlamaları bir yanlış anlaşılma olduğunu söyleyerek ret eder.

I

“Tekniğe Yönelik Soru”da teknik tahakkümü (insanın nesnelleştirme eğilimini) sorgulayan Heidegger, söz konusu tahakkümü Batı insanının özneyi mutlaklaştırıp "Varlık'ı unutuş"unda ve bu unutma sonucunda gerçekleşen Varlık'ı denetim altına alma isteğinde temellendirmektedir. Düşünce tarihi çerçevesinde bakıldığında Varlık'ın denetim altına alınması olgusu, Heidegger'in metafizik olarak nitelendirdiği belli bir tutumun; insanın nesneleştirici tutumunun bir sonucu olarak (Varlık ile olan köklü bağını unutacak kadar), varolanlar ile meşgul olmasında ve varolanların tahakkümüne girmesi olgusunda kendisini gösterir. Heidegger, bu olguyu Varlık'ın teknolojik çerçevelenmenin hizmetine girmesi olgusunda ve Antik Grekler'in “techne” kavramında açığa çıkan; insanın Varlık'ın hakikatini açan ve örten (nesnelleştiren) tutumu zemininde açıklama getirirken, konuyu ele alışındaki yönelimine felsefe tarihine bakışındaki geriye dönük değerlendirmeleri eşlik etmektedir.

Heidegger genel anlamda Kartezyen indirgemeciliğin, insan ve Varlık arasındaki ilişkiyi tek yönlü ilişkiye dönüştüren özne merkezçiliğine ve hakikati öznenin tasarımlarına indirgeyerek donduran anlayışına karşıdır. Heidegger için Varlığa ilişkin sorunun temelinde olduğu kadar tekniğe ilişkin sorunun temelinde de özne metafiziğini özne-nesne ayırımına dayanak alan Batı metafiziğinin tarihsel gelişimi bulunmaktadır. Bu bağlamda Heidegger için yanıtlanması gereken merkezi soru, özne-nesne ayırımını dayanak alan ve “özne metafiziği” olarak karşımıza çıkan bu tarihsel olgunun düşünsel temellerinin ne olduğudur.

Özne metafiziği, Varlık'ın açığa çıkmasına katılma olarak nitelendirilebilecek Grek Varlık deneyiminin, modern çağ ile birlikte yerini Varlık'ın açığa çıkmasına hakim olma eğilimine bırakmasıdır. Heidegger'in özne metafiziği olarak nitelendirdiği bu dönüşüm sonucunda özne, varolanların tümünün temeli ve modeli olarak Varlık-varolan ve hakikat arasındaki ilişkiyi temellendirmede bir referans noktası haline gelmiştir. Düşünce tarihine ilişkin geniş kapsamlı çözümlerinde Heidegger bu olguyu, özellikle Batı felsefe yapma geleneğinin metafizik temel yönelimlerinin oluşturucusu olarak nitelendirdiği Descartesçi düşünme geleneğinde ve

onun özneyi mutlaklaştırma eğiliminde görmektedir. Öznenin mutlaklaştırılması ile varolanın giderek daha da nesnelleştirilmesi arasındaki gerilim, insanın varolanları denetim altına alma isteğinde teknik tahakküm olarak açığa çıkmış; insan ve dünya arasındaki ilişki teknik bir nitelik kazanmıştır.

İnsan ve dünya arasındaki ilişkide Descartes ve Heidegger arasındaki en önemli ayrım, varolanlara yaklaşma tarzlarında açığa çıkmaktadır. Descartes için dünya “ego cogito”nun karşısına konulmuş mekanik bir gerçekliktir. Descartes’ın maddesel öze sahip dünyaya kapatarak açıkladığı özne, gerçekliğe “cogito”nun dolayısıyla, kendi üzerine bükülmesi ile nüfuz edebilir. Oysa Dasein’in her gün içinde uyandığı yer olarak Dünya, Dasein’in aşkınsallığına bağlı fenomenolojik yapısının oluşturmuş olduğu anlam ilişkilerinin (el-altında-olan (zu-handen-sein) şeylerle çalışmada yüz yüze gelmek suretiyle kurduğu ilişkilerin) bütünüdür. Fakat bu anlam ilişkileri Heidegger’in in-der-Welt-Sein kavramıyla açıkladığı Dasein’in dünya-içinde-varlık olmasından bağımsız değildir. Dasein’i ve Varlığı kuşatan ve aşan varlık alanı olarak Dünya, Dasein’a önceldir.

“Dünya (...) varolan-şeyleri öyle belirler ki, bu şeyler ancak bir dünya ”oldukça” kendilerini karşılaşılan ve açığa çıkarılmış varolan-şeyler olarak Varlıkları içinde gösterebilirler” (Heidegger, 2001, s. 72).

Heidegger’in Descartesçı metafizik özne tasarımına karşı özellikle öne çıkardığı, bir tasarı varlığı -kendi eylemlerinin gerçekleştiricisi- olarak Dasein’in diğer varolanlar ile birlikte dünyada bir yer tutuş olduğudur. Her gün içine uyanılan yer olarak dünya, Dasein’in el-altında-olan şeylerle pratik amaçları doğrultusunda giriştiği ilişkinin ontolojik zeminini oluşturmaktadır. Bu noktada Heidegger, Dasein varlık kipinde dünyada varolan insanın varolma tarzını, farklı varolma tarzlarında varolan varlıklardan ayırma da hiçbir zaman Descartes gibi dünyadan koparmamıştır. Aksine o, Varlık sorusu bağlamında gerçekleştirilecek Dasein’in varlığına ilişkin

bir çözümlemenin, bilen (epistemolojik) özne tasarımından değil, nesnelere açığa çıkarılmasının Dasein'in aşkınsallığına bağlayan fenomenolojik hermeneutiğinden ve söz konusu fenomenolojik hermeneutiğinin zeminini oluşturan dünyadan hareket etmesi gerekliliği üzerine vurgu yapmıştır.

Bu noktada, daha sonra Adorno ile birlikte Horkheimer tarafından da sahip çıkılacak olan Heidegger'in iddiası, Batı metafiziğinin öznenin metafizikleştirilmesi süreci olarak, bilen özne tasarımı çizgisinde ve Aydınlanmanın "ilerleyen akıl" idesinde açığa çıkan "teknik tahakkümü"ünün, Descartesçi kökenlere sahip olduğudur. Heidegger'in teknolojiye ilişkin sorgulamasını Descartes üzerinde yoğunlaştırmasının nedeni, onu, felsefenin Platon ile başlayan Varlık'ı unutmaya olgusunun modern çağdaki temsilcisi olarak görmesidir. Descartes ile birlikte "bilen özne" ve onun tasarımı olarak dünya arasındaki ayrım net olarak açığa çıkmakla kalmamış, düşünen öznenin karşısına konulmuş mekanik bir gerçeklik olarak doğa, matematiğin fiziğe uygulanması olarak nitelendirilen makine-doğa tasarımının güdümüne girmiştir. "İnsanlığın doğa güçlerine boyun eğiştiren makine aracılığıyla kurtulacağı" argümanı ile beslenen bilen özne tasarımı, hakikat adına özneyi doğanın sahibi ve tek efendisi konumuna getirmiştir. Nitekim *Felsefenin İlkeleri*'nde³ ontolojik sorunu epistemolojik soruna indirgeyen Descartes, yalnızca öznenin kendi varlığını değil, varolanların varlığını da öznenin kendisini (kendi tasarımlarını) bilme sürecine indirgerken dünyanın ontolojik boyutuna "cogito" ile bir sınır getirmiş ve öznenin nesneye tahakküm sürecinin modern felsefedeki mimarı olmuştur.

Heidegger, Kartezyen epistemolojinin oluşturduğu paradigmanın -özne ve öznenin tasarımı olarak dünya ayrımının- öznenin hakikat adına "subjectum" olarak merkeze alınmasıyla sonuçlandığını belirtmektedir. Grekler'de "önde-duran-şey", günümüzdeki anlamıyla insanın kendisini de içinde bulduğu gerçeklik özne (hypokeimenon)⁴ anlamına geldiğinden, Grek Varlık

³ "Çünkü, dünyada herhangi bir varlığın bulunduğundan kuşkulanamamıza karşın, şunu biliyoruz ki biz o an düşünüyoruz" ** ve dipnotun devamı (Descartes, 2007, s. 54)

⁴ "Ben" temelde-yatan (zugrundeliegendes) özel bir şeydir; hypokeimenon-subjectum, olumlama olarak olumlamanın subjectum'udur. O zamandan beri "Ben" in özel olarak subjectum "özne" (subject) diye adlandırılmış olması buradan çıktı" (Heidegger, 1998, s. 80).

deneyiminde özne hakikatin ölçütü değil parçasıdır. "Grekler kendilerini önlerine çıkan gerçekliğin karşısında değil içinde buluyorlardı" (Heidegger, 1997, s. 20). Özneyi kendisinin bilinci olarak tanımlayan Descartes ile birlikte, Grek Varlık deneyimindeki özne ile nesnenin yeri değişmiş ve hakikat özne tarafından oluşturulan bir şeye, antropomorf bir yapıya dönüştürülmüştür⁵. Yukarıda da değinildiği gibi, Grek varlık deneyiminin yitirilişi olarak özetlenebilecek bu durum, Heidegger'e göre öznenin sadece "ben" haline gelmekle kalmayıp ben'in de "düşünen özne" haline gelme sürecinin ve felsefenin dünyayı metafizikleştirme çabası olarak teknolojik tahakkümün son aşamasına karşılık gelmektedir.

Descartesçı özne-nesne ayırımına dayalı yeni hakikat anlayışının getirmiş olduğu modern dünya tasarımının ürünü olan teknolojik tahakküm, varolanların tümünün bilen özne için hesap edilebilir, ölçülebilir bir şeye dönüştürülmesi olgusunda açığa çıkmaktadır. Modern düşüncenin sıfır noktası olarak kabul edilen bu dönüşümün özü, dış dünyayı bilme sürecinde öznenin kendisini tümüyle varolanlardan ayırması, hakikat adına insanın özne, aklın ise tek kriter olmasıdır. Heidegger'e göre, varlığın kendisini açığa vurma tarzlarından biri olan bilim ve teknoloji de, "özne-nesne" ikililiğinin düşünsel kavram çatısı çerçevesinde kurulan bu nedensel akıl yürütmenin ürünüdür. Oysa hakikatin Antik Yunan'daki deneyimini canlandıran Heidegger, hakikat olarak "aletheia"nın bir açığa çıkma ve gizlenme salınımında ve nedensel akıl yürütme ile kavranılamayacak bir tarzda kendisini görünür kıldığını söylerken, hakikatin bütünü kapsayacak şekilde mutlak ve ussal kategoriler içerisine sıkıştırılarak tanımlanamayacağını söylemiştir.

Tekniğe İlişkin Soru'da teknolojik tahakkümü açıklamak için bilim, teknoloji, Varlık ve dünyada Dasein varlık tarzında varolan varlık arasında, "aletheia'da temellenen kökensel ilişkiyi

⁵ Modern bilimde doğa kendinde mevcut olduğu şekliyle değil, öznenin tasarımlarına uydurularak kurulduğundan bir Gegenstand'tır. Heidegger'e göre ontolojik bilgi, doğrudan nesneye değil, bir şeyi karşıya-koymanın (entgegen-stehen) ufkuna karşılık gelmektedir. "Ve eğer bilgi, varolanın kavranması (erfassen) demekse; ontolojik bilgi, bilgi değildir" (Heidegger, 1998, s. 123). Oysa yeniçağ metafiziğinde doğa, öznenin bir inşası bilim de öznenin gerçekliği tasarlama tarzının görünüşe çıkmasıdır. Heidegger'in de söylediği gibi, öznenin bilişsel bir etkinliği olarak özne ve nesne arasındaki ayrımı şart koşan tasarımlama "bir şeyi öne koyarak (vorstellend) onun üzerine düşünmeyi gerektirir" (Heidegger, 1997, s. 19).

görünümüne çıkarmak olduğunu söyleyen Heidegger'e göre, "teknik özün hiçbir şekilde teknik bir şey değildir" (Heidegger, 1997, s. 55). Heidegger'e göre teknik, en geniş anlamda içinde büyük bir ışığı taşıyan şiirin de (poesis) dahil olduğu bir "çerçeveleme"dir (Ge-stell). Etimolojik köken olarak Antik Grekçe'de "tekhnikon" anlamına gelen kavram, el becerisine dayalı etkinlikler yanında zihinsel aktiviteler ve sanatsal etkinlikler için kullanılan geniş bir anlam içeriğine sahip olmakla birlikte, kökensel olarak üç etkinliği de içinde barındıran "poesis"e aittir. Heidegger poesis'i Platon'un Şölen (205 b) de yapmış olduğu alıntıdan hareketle tanımlamaktadır: "Mevcut olmayan şeyden, mevcut-olmaya geçen ve giden her şey için her neden poesis'tir, öne çıkarmadır (Her-vor-bringen)" (Heidegger, 1997, s. 63)

Heidegger Platon'un tanımından hareketle poesis'in, kendi içerisinde "bir açığa çıkma" ve "açığa çıkarılma" olarak çifte anlama sahip olduğunu belirtir. Birinci anlamında bir açığa çıkma olarak poesis, bir şeyin kendisinden hareketle ortaya çıkmasıdır ki Heidegger'in vermiş olduğu örnekten hareketle fiziksel doğa, yani "Physis, aslında en yüksek anlamda poesis'tir" (Heidegger, 1997, s. 63). Çünkü doğada varolan şeylerde, bir çiçeğin kendi içinden (on he auto) patlayıp çiçeklenmesi gibi "açığa çıkmaya" ait bir potansiyel vardır. Buna karşılık "açığa çıkarılma" olarak bir sanatçı tarafından yapılan şey'de açığa çıkma, kökenini kendi içinde değil, bir başka şeyde (en alloi) sanatçıda bulmaktadır. Böylelikle Heidegger için varolan her şey -ister doğada kendiliğinden açığa çıkan, isterse el becerisi ve sanat yoluyla zanaatçi ve sanatçı tarafından açığa çıkarılanlar olsun- her hangi bir zamanda mevcut-olmayandan, mevcut-olmaya ve mevcut-olmadan, mevcut-olmamaya doğru açığa çıkarak kendi görünüşlerine ulaşırlar. "Açığa-çıkma, gizli-olmaktan gizli-olmamaya doğru çıkıştır. Açığa-çıkma, yalnızca gizli bir şey gizlilikten kurtulduğu ölçüde vuku bulur. Bu gizlilikten kurtulma, bizim gizini-açma (entbergen, Entbergung) diye adlandırdığımız şeyin içerisinde ikamet eder ve serbetçe salınır. Grekler gizini-açmanın karşılığı olarak aletheia sözcüğünü kullanırlar" (Heidegger, 1997, s. 64).

Bu bağlamda Heidegger için de yanıtlanması gereken merkezi soru, teknik özünün gizini-açma ile ilgisinin ne olduğudur. "Nerede yoldan saptık? Biz tekniğe ilişkin bir soruşturma yapıyoruz ve şimdi aletheia'ya, gizini-açmaya gelip dayandık" (Heidegger, 1997, s. 65). Heidegger'in

yanıtı aralarında kökensel bir ilişki olduğudur. “Çünkü her açığa-çıkma, gizini açmada temellenir” (Heidegger,1997, s. 65). Heidegger burada şunu söylemektedir: Yunan ışığı olarak nitelendirdiği alethea'nın “kendisini saklayan ve görünüşe çıkaran” salınımı, Dasein'in aşkınsallığına bağlı fenomenolojik yapısının oluşturmuş olduğu anlam ilişkileri içinde, her defasında kendisini yeniden görünüme çıkarır. Varlık ve Dasein arasında orada'nın (dünyanın) açıklığında (aletheia) el-altında-olan şeylerle gerçekleşen yüz yüze ilişki zamansallık ve tarihsellik (Zeitlichkeit und Geschichtlichkeit) tarzı içinde açılır. Heidegger'in buradaki iddiası Varlık'ın kendisini açma tarzı olarak modern tekniğin “bir gizini-açma” olduğudur. Fakat modern tekniğe hakim olan gizini-açma, doğaya meydan okuyan (Herausfordern), saldıran ve doğaya makul olmayan bir talebi dayatan bir gizini-açmadır. Çünkü, modern tekniğe hakim olan söz konusu gizini açmada, hakikati öznenin tasarımına indirgeyerek donduran Batı metafiziği anlayışının özne-nesne ayrımını referans alan bir çerçeveleme söz konusudur. “Özü bakımından modern teknik, “meydan-okuyucu-gizini-açmadır”(…). Çünkü o, her şeye kullanım için el koyan bir talebi empoze eder” (Heidegger, 1997, s. 24-25). Adı geçen talep, mevcut-olan'ın, el-altında-duran (Bestand) kullanıma hazır şey haline gelmesini; doğanın ve insanın zamanı geldiğinde kullanılmak üzere stoklanmasını içermektedir.

Modern çağa özgü olan, tam da bu noktada, teknolojinin doğaya bir “meydan okuma aracına dönüştürülmesi” olgusunda açığa çıkmaktadır. Teknolojinin kendisini “meydan okuyucu” açma tarzı aracılığıyla azot sağlamak için havaya, maden sağlamak için yeryüzüne, uranyum sağlamak için ise madene saldırılır. Örneğin,” Doğaya bir kömürün veya madenin çıkarılması için meydan okunur. Bunun için doğaya, (ona) meydan okuma adına saldırılır” (Heidegger, 1997, s. 69). Meydan okuyucu saldırı aracılığıyla doğa nesneleştirilir. Dönüşüm doğa ile sınırlı değildir. Heidegger, her şeyin zamanı geldiğinde kullanıma dönüştürmek için stoklanması olgusunun yalnızca doğada bulunan nesnelere sınırlı kalmadığını, bu işleyişi sürdüren insanları da belli bir amaç için kullanıma hazır şeyler haline getirdiğini (yedeğe dönüştürdüğünü) belirtir. “Ormanda kesilip biçilmiş kerestenin ölçüsünü alan ve görünüşte büyükbabasıyla aynı tarzda orman yolunda gidip gelen ormancı, bilsin veya bilmesin, günümüzde orman ürünleri endüstrisinde kara geçmenin buyruğu altındadır” (Heidegger,1997, s. 73). Doğayı yedeğe alma eylemi zamanla bu işleyişi sürdüren insanı da belli bir amaç için kullanıma hazır bir yedeğe

dönüştürür “ Özü bakımından modern teknik, “meydan-okuyucu-gizini-açmadır”(…). Çünkü, o, her şeye kullanım için el koyan bir talebi empoze eder” (Heidegger, 1997, s. 24-25).

Heidegger, modern tekniğin gerek Varlık’ı gerekse de insanı tahakküm altına alıp köleleştiren bu meydan okuyucu talebini çerçeveleme (Ge-stell) olarak adlandırmaktadır. Çerçeveleme olgusunun özü, öznenin nesneye ilişkin tasarımını hakikatin kendisi sanmasıdır. Hakikat, Grek varlık deneyiminden farklı olarak insanın sahip olduğu bir şey olarak öznenin tasarımında ve tüketimindedir. Teknolojinin “techne” olarak Grek deneyimindeki özsel anlamını yitirşini, hypokeimenon’un subjectum’a dönüşmesini çerçeveleme kavramıyla niteleyen Heidegger, özne ile nesne arasında olagelen birbirini sahiplenme olayının giderek birbirinden kopmasını Varlık unutulması olarak nitelendirdiği Descartes sonrası bir çerçeveleme ile sonuçlandığını belirtmektedir. Bu noktada Heidegger’e göre bilim ve teknik kökeninde bir tür çerçevelemedir. Çerçeveleme olarak teknoloji varlık’ın kendisini bilinir kılma tarzıdır. Fakat söz konusu tarz, poesis anlamında bir açığa çıkma olmadığı gibi Varlık’ın diğer açığa çıkma olanaklarının üstünü örten ve tahakküm altına alan bir özelliğe sahiptir. Öyle ki, Heidegger’e göre modern teknolojik çerçeveleme, dünyayı tahakküm altına almak isteyen bir istenç istencidir. Grek varlık deneyiminin Varlık’ı düzenleyen, sistemleştiren, hükmeden varlık deneyimine dönüşmesi olgusunda açığa çıkan çerçeveleme aracılığıyla, teknoloji doğaya bir meydan okuma aracına dönüştürülmüş; Heidegger’in sözleriyle doğaya meydan okuma anlamında saldırı teknik⁶ aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

---

⁶ Heidegger’in sorusu, olgular tersini söylemesine rağmen doğa biliminin nasıl olup da modern tekniğin hizmetine girdiğidir? (Heidegger, 1997, s. 78) Kronolojik olarak bakıldığında modern tekniğin işlerlik kazanması, doğa bilimindeki gelişmelerden sonra gerçekleşir. Bununla birlikte modern teknolojinin çerçeveleyen bakış açısından bakıldığında teknoloji, bilimin pratik sorunlara uygulanmasında açığa çıkmamıştır. Bunun Heidegger’e göre nedeni, çerçeveleme olarak tekniğin dünyanın teknik bir resme dönüştürülmesinin olanaklarını kendisinde taşıması anlamında bilimi öncelemesidir.

Heidegger'in buradaki temel argümanı, tekniğe bağlanmış olmamız ile özgürlükten yoksun olmamız arasında yakın bir ilişki olduğudur. Bizleri tekniğin hükmedici özü karşısında bir sorgulama yapmaktan alı koyan şey de, nötr bir şey olarak gördüğümüz tekniğe teslim oluşumuzdur. Teknolojik çerçevelemenin tahakkümünden nasıl kurtulabileceğimiz sorusuna, Heidegger'in yanıtı teknolojik ürünlerin kullanılması ama ona bağımlı kalınmamasıdır. Heidegger'in çözüm önerisinden de anlaşılacağı gibi O, teknolojiye değil "çerçeveleme" olarak nitelendirdiği düşüncenin tekniğe indirgenmesi olgusuna karşıdır. Teknolojinin çerçevelemesinden kurtuluş, onun hakikati açıklama aracı olmadığını görmekle olanaklıdır. Bunun için yapılması gereken düşüncenin, özne metafiziği ile üstü örtülen "özü" üzerinde tekrar düşünmesidir. Bu ise düşüncenin "hesaplayan düşünce" olmaktan çıkıp "düşünen düşünceye" dönmesi yani, felsefenin ilk ortaya çıktığı tanımına uygun olarak Varlık üzerine düşünmeye dönerek nesnelere egemenliğinde kendisini serbest bırakması ile olanaklıdır.

Varlık ve Zaman'da Grek varlık deneyimine karşılık gelen ve özne metafiziği tarafından üstü örtülen bu öz'ün unutulmasını "Varlık unutulması" olarak niteleyen Heidegger, teknolojik tahakkümün adı geçen kökensel ilişkinin unutulmasının temel deneyiminden doğduğunu söylerken, aynı zamanda düşüncenin teknik bir nitelik kazanmasının sonucu olarak gördüğü Aydınlanma'nın pozitivist ve rasyonel bakışını eleştirmektedir. Aydınlanmanın "özgürlüğe doğru ilerleyen akıl" idesinde gerçek anlam ve içeriğini bulan Descartesçi özne metafiziği, varolanları kendi mülkiyetinde gören hesap-eden-düşüncenin, Hegel'in *Hukuk Felsefesinin Pransipleri*'nin önsözünde "akılsal olan gerçektir, gerçek olan akılsaldır" sözünde dile getirdiği aklın teorik egemenliğinin ve bu egemenliğin pratiğe yansması olarak teknik tahakkümünün kökensel zeminini oluşturmuştur. Bu bağlamda Heidegger için, bilim ve teknolojinin gerçekleşmiş özne metafiziği (aklın teorik egemenliğinin varolanlar üzerindeki sarsılmaz tahakkümü) olduğu söylenebilir.

Heidegger'e göre, günümüzde varolanlarla karşılaşma eskilerde olduğu gibi bir şaşma ve merak uyandırmadığı gibi, teknolojinin çağı yöneten "çerçeveleme" olarak açığa çıkan tasarımlarında insanın özüne ve yaşamına da bir saldırı vardır. Pratiğinde insanın el altında kullandığı araçların

güdümüne girmesi, insanı belli bir noktada kendi yaratmış olduğu tekniğin nesnesi haline getirerek varlık olanaklarına yabancılaşması tehlikesini de beraberinde getirmiştir. İnsanın teknolojik bir dünya ile kuşatılmış olduğu olgusu, Heidegger için düşünmenin varolanlar üzerine doğrudan düşünme olarak tanımladığı ana yurdundan uzaklaştığının göstergesidir. Heidegger'in günümüzde insanın yurtsuzluğuna ilişkin yapmış olduğu belirlemelerin temelinde de söz konusu bu izlek bulunmaktadır ve bu izlek günümüzde insanın niçin kendi olanaklarının ötesine düştüğüne ilişkin soruya, bir yanıt niteliğindedir. İnsan, artık kendi yarattığı teknolojik çerçeveyi sorgulayabilecek düşünceden uzaktır. Bununla birlikte Heidegger'in Hölderlen'den aldığı dizelerde söylendiği gibi, "tehlikenin olduğu yerde, koruyucu güçte serpilip gelişir". "Tehlikeye ne kadar yaklaşırsak, koruyucu güce giden yollar o kadar parlak bir biçimde ışıdamaya başlar ve biz de o kadar soruşturucu hale geliriz" (Heidegger, 1997, s. 88, 99). İnsan, usunu kullanan (animal rationale) fakat usunu kullanan varlık olmaktan daha fazla bir şey olarak "homo humanus" düzeyine yükselbilme olanağına sahip tek varlıktır. İnsanın aklını kullanan hayvan durumundan "homo humanus"a dönüşümü, onun, kendi türünün ve diğer varolanların efendisi olduğuna ilişkin düşünce geleneğini bırakması ve varlığın çobanı olarak çobanlık rolünün gerektirdiği alçakgönüllülüğü göstermesi ile olanaklıdır⁷. Bunun içinse Heidegger tarafından "güçlü olma isteği"nin tarihi olarak nitelendirilen Batı metafiziği tarihinden vazgeçilmesi, özne merkezli "düşüncenin" bütünüyle bir yana bırakılarak teknolojik dünya ile hesaplaşabilecek "düşünen düşünceye" doğru adım atılması gereklidir. Heidegger'e göre, bunu gerçekleştirebilmek için insanlık güç istenci yerine istençsizlik istencini, Varlık'a tahakküm yerine Varlık'ı özgür oluşuna bırakmayı, doğaya meydan okuma karşısına sükuneti, bilim ve teknolojinin tahakkümü karşısına ise sanatı ve şiiri koymalıdır.

⁷ Heidegger'in hümanizm tanımı, insanın insanlığını Varlığa yakın olmaktan çıkarak düşünen bir hümanizmdir. Hümanizm, insanın insancıl olması ve insancıl olmayan "in human" olmaması için düşünmesi ve çalışmasıdır. (Heidegger, 2002, s. 44).

II

Yukarıda değinildiği gibi Heidegger için teknolojik tahakküm, gerçekleşmiş özne metafiziğidir. Söz konusu metafiziğin modernliğin ürünü olan totaliter kültür ile ilişkisini ise Adorno sorun edinmiştir. İçinde yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik ve politik olayları ile Aydınlanmanın Alman felsefesindeki izdüşümü arasındaki ilişkiye odaklanan Adorno, ayrımları ve karşıtlıkları uzlaştırarak yok etmeye çalışan Alman Felsefe geleneğine karşıt bir tutum geliştirirken, negatif bir çerçevede konumlandığı diyalektiği bir araç olarak kullanmış ve birey karşısında toplumun, toplum karşısında devletin, tikel karşısında ise tümelin güçlenerek öne çıktığı savaş yılları sonrasında gerek sosyalizm pratiklerinin getirmiş olduğu hayal kırıklıklarını gerekse kapitalizmin tahakkümündeki teknolojik çerçevelemenin modern kültür üzerindeki etkisini sorun edinmiştir.

Horkheimer ile birlikte yazdığı *Aydınlanma'nın Diyalektiği*'nin önsözünde teknikleşen akıl (araçsal akıl) ile modernite, endüstrileşen kitle kültürü ve faşist totaliter uygulamalar arasındaki ilişkinin tahakküm edici niteliğine odaklanan Adorno amaçlarının, “ insanlığın gerçekten insani bir duruma ulaşmak yerine neden yeni bir tür barbarlığa battığını anlamaktan fazlası olmadığını “ belirtir (Adorno, 2010, s. 10). Adorno ve Horkheimer’in burada sorunsallaştırdığı, Aydınlanmanın aydınlanmamış toplumunun maddi koşulların gelişimi aracılığıyla mutluluk yolunda daha etkili araçlar eline geçirmişken niçin barbarlık içine düştüğüdür? Sorunun yanıtı yine *Aydınlanma'nın Diyalektiği*'ne önsözden: “Eğer düşünme bile isteyerek eleştirel bir öge olmaktan çıkıp, sırf bir araç olarak var olan düzenin hizmetine girerse, kendisine seçtiği olumlu olanı istemeden olumsuz ve yıkıcı bir şeye dönüştürür” (Adorno, 2010, s. 11). Burada söylenmek istenen, Aydınlanmaya aydınlanma niteliğini kazandıran kökensel öge eleştirel düşünce olduğu halde Aydınlanmanın, kendi düşünsel kökleri üzerine Hegel’in Aufheben kavramında içerilen ve negatif bir diyalektik tutum üstünde yükselen eleştirel bakışı gerçekleştirememiş olması nedeniyle, aklın doğasında var olduğunu savladığı insancıl değerlerin uzağına düştüğüdür. Burada Adorno'nun sorusu, Aydınlanmanın kendi üzerine dönen eleştirel bir bakış niçin geliştiremediğidir? Aydınlanmanın kendi üzerine düşünmesi ne geçmişin olduğu gibi saklanması ne de tahrip edilmesini içerir. Sorun Aydınlanmanın zeminini oluşturan eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ilkelerinin pratiğe geçirilmesi, Adorno'nun sözleriyle “ (...) geçmişteki umutların

gerçekleştirilmesidir“ (Adorno, 2010, s. 15). Oysa Aydınlanmanın araçsallaşan üretim ilişkileri içinde mutluluk öğeleri mutsuzluğa dönüşmüş, Aydınlanmanın mitolojik olanın üstünü örtme kaygısı araçsal akıl tarafından manipüle edilen yeni bir mitoloji; Aydınlanma'nın mitolojisi ile sonuçlanmıştır⁸.

Bu noktada Adorno, aydınlanmacı tarihsel ilerleme şemasını tersine çevirmektedir. Ona göre modernite başarısızlığa uğramış bir girişim, aklın araçsallaşmasının, teknik tahakkümün ve faşizmin ise doğal bir öncülüdür. Modernite doğa, insan, toplum, kültür, sanat ve ekonomi arasındaki ilişkilerin teknik akıl ile temsil edilen iktidarının, tahakküm edici otoritesinin yeniden okunması üzerine kuruludur. Aydınlanmanın modernist yapılanışında Adorno'nun gördüğü, ussal insan etkinliklerinin kültür başlığı altında toplanan pozitivist bilim anlayışına uygun teknik yapılanışı ve bu yapılanışın totaliter uygulamalar ile arasındaki içsel ilişkidir.

Gerek Adorno gerekse Heidegger için tekniğin güdümüne girmiş araçsal aklın dünya ile kurmuş olduğu ilişki biçimi tahakkümdür. Her iki düşünür de doğanın tahakküm altına alınması olgusunu, özne metafiziğinin pozitivist bakışının akla yüklediği misyon tarafından öne çıkarılan araç-merkezci rasyonalitesinde (hesaplanabilirlik ve yaralılık) görürler. Yukarıda değinildiği gibi Heidegger için özne metafiziğinde temellenen aklın araçsal yorumu Varlık'ın teknik bir nitelik kazanıp unutulmasıyla sonuçlanmıştır. Heidegger Varlık'ın teknik bir nitelik kazanmasını dünyanın bir resme dönüştürülmesini içeren bir “çerçeveleme” ile sonuçlandırırken, tekniğin toplumsal ve siyasi bir denetim aracı olarak kullanılması olgusunu atlamıştır. Adorno için ironik bir şekilde şaşırtıcı olan bu atlamadır. Çünkü içinde yaşadıkları yüzyıl, tekniğin, savaşın hizmetine sunularak toplumsal ve siyasi bir erk haline geldiği yüzyıldır. Heidegger bu tarz bir akıl yürütme içerisinde değildir. Varlık ve dünyada Dasein varlık tarzında varolan insan arasındaki ilişkinin unutulmuşluğundan, zamansallığından, tarihselliğinden, Varlığa yabancılaşmadan ve insanın çalışma aleti ile kurmuş olduğu fenomenolojik dolayımından söz etse bile o, ne bu dolayımın temel niteliği olan emeğin yabancılaşmasından ne de bu yabancılaşmanın zeminini oluşturan üretim araçları ve ilişkileri arasındaki diyalektik ilişkinin

⁸ “Mit zaten aydınlanmadır ve Aydınlanma mitolojiye geri dönmektir” (Adorno, 2010:16).

iktisadi ve siyasi boyutunun sonuçlarından söz etmiştir. Oysa felsefi yönelimi Heidegger'den farklı olan Adorno, tekniğin toplumsal denetim aracı olarak kullanılması olgusu üzerinde dururken Aydınlanmacı ilerleme ve rasyonalite şemasında ilerlemenin-gerilemeye, aklın-akıl dışılığa nasıl dönüştüğünü gösterir. (Adorno, 2010:19) Adorno'ya göre, Aydınlanma ilkeleri başarısızlığa uğramış bir girişim, faşizmin ve totaliter sistemlerin ise doğal bir öncülüdür.

Bu noktada Adorno eleştirilerini içinde bulunduğu toplumsal-iktisadi ve siyasal olaylar üzerine, özellikle, Nazilerin güçlenmesi ile birlikte Yahudilerin durumuna gönderme yapan pasajlar üzerine oturturken, özellikle Aydınlanmanın tarihe ilerleme olarak bakan bakışını eleştirmiştir. "Vahşetten insancılığa götüren bir evrensel tarih yoktur, ama sapandan bombaya götüren bir evrensel tarih vardır" (Adorno, 2010, s. 12). Doğanın hakimiyet altına alınması olarak teknik, ideolojik söylemler aracılığı ile savaşın hizmetine sunulmuş, tarihe ilerleme ve rasyonellik ilkeleri açısından bakan Aydınlanma, Batı uygarlığının yıkımı, barbarlığın zaferi olan Auschwitz ile sonuçlanmıştır. Avrupa'nın içinde bulunduğu toplumsal yıkım ve felaketleri sorun edinen ve özellikle savaş sonrası sosyalizm pratiklerinin getirmiş olduğu hayal kırıklıklarını sorgulayan Adorno, Heidegger'i bu yıkım ve şiddete kulak tıkamakla suçlarken, Aydınlanmacı yanılısamayı açığa çıkarma adına aklın işleyişini, aklın-akıl dışılığa nasıl dönüştüğünü düşüncelerinin merkezine taşımıştır.

Adorno, Aydınlanmacı aklın Batı uygarlığındaki gelişimini tanımlamak için Heidegger'in aklın teknik yorumlanışını içeren "araçsal akıl" kavramına tutunmakla birlikte onun tutumu, hakikati açılama aracı haline getirilen aklın teknik yorumu ile aletheai arasındaki ilişkiden çok bu ilişkinin toplumsal ve siyasal sonuçlarına ilişkindir. Özgürlük için yola çıkan Aydınlanma insanın doğa ve toplum ile olan ilişkisinde özgürleşme yerine denetim ve iktidarı açığa çıkarmıştır. Horkheimer'in *Aklın Tutulması*'nda söylediği gibi modern düşüncenin metafiziğe saldırısının bedeli aklın tözsel boyutunun aleyhine olurken araçsal boyutunun lehine gerçekleşmiştir. "Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde egemenlik kurulmasında düşünceler otomatikleştiği ve araçsallaştığı ölçüde, kendi başlarına anlamlı olarak görülmeleri de güçleşir. Eşya olarak makine olarak görülürler" (Horkheimer, 1990, s. 68). Bu, özne metafiziği

ile teknik tahakküm arasında doğrudan bir ilişki olduğu anlamına gelir. Araçsal akıl, doğa ve insan üzerinde tahakküm kurmada merkezi bir role sahiptir. Öyle ki doğal olan her şey, özneye tabi kılınır. Söz konusu tabi olmada akıl eleştirel bir öge olmaktan çıkıp, bilimlerle özdeşleşen kapitalist üretim tarzının tahakkümüne girer. Bu bağlamda Adorno için araçsallaşan aklın ürünü olarak teknik, kapitalist üretim tarzının gittikçe artan bir ivme ile daha fazla sömürmek için doğayı üstünde matematiksel hesaplar yapılabilir konuma getirme projesidir.

Horkheimer özne metafiziğinin gelişim süreci ile doğa üzerinde kurulan teknik tahakkümün içselleştirmesindeki (doğa üzerindeki tahakküm ile doğaya boyun eğişin özdeşliği arasındaki) ters diyalektiğe dikkat çekmiştir. Doğaya hükmetmek adına özneyi yücelten özne metafiziği, aynı zamanda onu yok etmeye çalıştığı doğanın yazgısını paylaşmakla cezalandırılmıştır.

“İnsan türü, bağımsızlaşma süreci içinde, içinde yaşadığı dünyanın yazgısını paylaşır. Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir. Her özne sadece dışsal doğanın (gerek insanın fiziksel varlığının, gerekse insanın dışındaki doğanın) köleleştirilmesine katılmakla kalmaz, bunu yapabilmek için kendi içindeki doğayı da boyunduruk altına alır. Egemenlik için egemenlik ‘içselleştirilir’” (Horkheimer, 1990, s. 120).

Teknik temeller üstünde yükselen Aydınlanma, doğanın tahakküm altına alınması amacına hizmet etmiştir. Özne metafiziği ile doğanın doğrudan sömürülmesi arasındaki ilişki, araçsal aklın yalnızca doğaya değil insan edimlerinin bütünü olarak kültüre uygulanmasını da içermektedir.

Bu noktada Adorno'nun kültür eleştirisi ve kültür endüstrisi karşısındaki tutumu Aydınlanmanın araçsal akıl eleştirisini de kapsamaktadır. Aydınlanmanın sınırını çizen modernite kavramı

bağlamında Heidegger gibi akla negatif bir anlam yükleyen Adorno, Aydınlanma eleştirisi bağlamında endüstrileşen kültüre ilişkin düşüncelerini, teknik aklın modern toplumdaki sonuçlarını göz önünde tutan bir tahakküm ilişkileri analizi olarak gerçekleştirir. Ona göre, kültür endüstrisi Aydınlanmanın araçsal akıl anlayışının kapitalist üretim tarzı ile özdeşleşen dışa vurumudur. Kendisinin de söylediği gibi, kitle kültürü ifadesi yerine kültür endüstrisi kavramın tercih etmesinin nedeni, araçsallaşan aklın tahakkümüne giren kültürün endüstriyel bir nitelik kazanmasıdır (Adorno, 2008, s. 109).

Adorno'nun iddiası, doğa üzerinde araçsal akıl tarafından kurulan tahakkümünün içselleştirilmesinin toplum ilişkilerinde daha mutlak tahakkümlere yol açtığıdır. Adorno, toplumsal ilişkilerden, üretim tarzı ve ilişkileri yanında politik, psikolojik ve kültürel ilişkilerin biçimlendirdiği bir alt yapıyı anlamaktadır. Araçsal aklın kapitalist üretim ilişkileri tarafından manipüle edilmesi ile oluşturulan bu kültürel yapı araçsal aklın doğa üzerinde kurmuş olduğu tahakkümden daha korkunç ve mutlak bir tahakküme; şematize edilmiş bir toplum modeline yol açmıştır. Tümelin kendisini oluşturan tekil parçalarını tahakküm altına alarak kendisine bağımlı kıldığı bu sistemde, tek otorite, değişimin önünü tıkayarak var olan toplumsal düzeni meşrulaştırmaya çalışan yönetici sınıftır. Kültür, mevcut toplumsal düzeni korumak adına insanları ve doğayı daha fazla sömürmek için kapitalizmin araçsal akıl tarafından yönlendirilen yönetici sınıfının bir aracıdır. Bu bağlamda kültür endüstrisi, Batı uygarlığını belirleyen “insan her şeyin ölçüsüdür” argümanındaki “ölçünün”, modern toplumda temel hak ve özgürlükleri bastırılan “tahakküm altına alınmış bireyine” nasıl dönüştüğünün hikyesidir.

Adorno, tahakküm olgusunu dayatan endüstrileşen kültürü sorgularken çözüm önerisi de sunmaktadır. Adorno'nun çözüm önerisi her türlü özdeşlik iddiasını olumsuzlayan eleştirel bakış ile desteklenen diyalektik yapıdır. Adorno tarafından negatif diyalektik olarak nitelendirilen bu yapının özü, içinde özdeş, mutlak bir yapıyı taşımasıdır. Özdeşliği sistem kurma ile sistem kurmayı ise belli ön kabuller ile özdeşleşme olarak yorumlayan Adorno, gerek doğadaki gerek toplumdaki tahakkümün önüne geçmenin olanağının sistem kurmaktan kaçınma olduğunu belirtir. Bu noktada Adorno'da Heidegger gibi felsefeye varolanın olumlanmasını değil, yeniden

inşa edilmesi görevini yüklemektedir. Fakat söz konusu inşa, Heidegger'in yapmış olduğu gibi Varlık tarihi boyunca oluşturulmuş resimlere yeni bir düzen kazandırmak değildir. Adorno'ya göre resim sürekli yenilenmelidir.

SONUÇ YERİNE

Felsefî yönelimlerindeki farklılığa rağmen Alman düşünce geleneği içerisinde yetişen ve pozitivist bilim eleştirisinden beslenen her iki düşünür de Aydınlanmanın pozitivist rasyonel ilkelerinin oluşturduğu indirgemeci anlayışın sonucu olarak gerçekleşen teknik tahakküme karşı başkaldıran bir tutum içinde olmuşlar ve modernitenin teknoloji merkezli paradigmasının varlığı algılayışımızı şekillendirmesi üzerine tehlikeye dikkat çekmişlerdir. Gerek Heidegger gerekse de Adorno Aydınlanmanın özcü, özne merkezli, dualist, pozitivist, ilerlemeci ve evrensel projesinin doğayı hiçe sayan tehlikeli bir noktaya geldiğini ileri sürerken, Batı metafizik geleneğinin Aydınlanma ile temsil edilen değerlerinin taşıyıcısı, pozitivist bakışının tahakkümüne girerek araçsallaşan aklın, akıl dışı sonuçlarını eleştirmişler, bu noktada Aydınlanmanın us merkezli yöneliminden, us dışı yönelimine geçişte belirleyici olarak post-modernizmin merkezi öğelerinin şekillenmesine katkıda bulunmuşlardır.

REFERANSLAR

- Adorno, T. W., Horkheimer, M. (2010) *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ünler, Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Adorno, T. W. (2008) *Kültür Endüstrisi*, çev. Nihat Ünler, Mustafa Tüzel, Elçin Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Descartes, R. (2007) *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları.
- Heidegger, M. (2001) *Sein und Zeit, 18. Auflage*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Heidegger, M. (1998) *Kant und das Problem der Metaphysik*, herausgegeben von F. W. Von Hermann, 6. Auflage, Vittorio Klosterman GmbH-Frankfurt am Main
- Heidegger, M. (2002) *Hümanizmin Özü*, çev. Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz. Yayıncılık.
- Heidegger, M. (1997) *Tekniğe İlişkin Soru*, çev. Doğan özlem, İstanbul: Afa Yay.
- Heidegger, M. (1998) *Bilim Üzerine İki Ders*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yay.
- Heidegger, M. (1993) *1933'te Neler Oldu? Der Spiegel'in Heidegger'le Tarihi Söyleşisi*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Y.K.Y.
- Horkheimer, (1990) *Akıl tutulması*, çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis Yayınları.